
UNITÁRIUS ÉLET

56. ÉVFOLYAM 1. SZÁM
2002. JANUÁR-FEBRUÁR

Kéthavonta megjelenő folyóirat

Galla Ágnes felvétele

Reményik Sándor
MINDENNAPI
RÓZSÁINKAT...

Te így imádkozol:
A mi mindennapi rózsáinkat
Add meg nekünk ma.

Add, hogy a kenyér mellett rózsá is legyen.
S add Istenem, hogy békében megéljünk
Több rózsán és kevesebb kenyeren.
Te így imádkozol,
Megtoldva csendesen a Miatyánkot.
És Jézus, a Miatyánk Poétája
Szelíden néz e rózsaszín imára –
És helybenhagyja a te betoldásod.

A TARTALOMBÓL

Újévi pásztorlevél

Újévi gondolat

Imádkozom: legyek vidám!

A Tordai Országgyűlés emlékére

Egyházi hírek

Akik előttünk jártak...

„Szentől-szembe” (Józan Miklós emlékére)
Halmágyi Samu

Kereszténység és kultúra

Farsang

Ember a hatalomban (II. rész)

„Új” retorika... (I. rész)

Egyházközségeink életéből

„Új” retorika a Dekonstrukció tükrében (I. rész)

A „pozitív” hermeneutikától a „negatívig”

Fabiny Tibor A keresztény hermeneutika kérdései és története című könyvében arról ír, hogy a bibliaértelmezés kapcsán paradigmaváltások (tudományok hipotézisei) tanúi lehetünk. Így a bibliai hermeneutika történetében három paradigmaváltást figyelhetünk meg.

Ezek a következők: „tipológia” („első naivitás” – Paul Ricoeur: az írás magától értetődő, nem vitatott tekintéllyel bír) – teológiai dogmatika, dogmatika-történetkritika, történetkritika – irodalmi és nyelvi megközelítés.

Jelen esetben számunkra a harmadik paradigmaváltás eredménye az érdekes. Arról van szó, hogy a szöveget nem fogadják el már áttetsző ablakként, mely a külvilágra vonatkozik (referencialitás). Azt mondják, hogy a szöveg (narratíva) függetlenül létezik a történelmi változástól. Míg régen a Biblia esetében a kutatók a „teológiai intencióra” összpontosítottak, manapság magára a szövegre került a hangsúly, mint a létezés egyik alapkategóriájára. A jelentést nem a textuson „túl”, hanem magában a textusban kell keresni, a nyelvészeti, szemiotikai (jel tudománya), **hermeneutikai** (görög hermeneuein = kijelesíteni, kifejtetni), irodalomkritikai, pszichológiai stb. felismerések fényében.

Mivel témám a hermeneutikával összefügg, engedtessek meg, hogy dolgozatomban a „hermeneutikai alakulás, fejlődés” egy rövid bemutatásával éljek.

A görögöket (Platón, Arisztotelész) követően az egyházatyák szemében (pl. Augusztinus) megnő a hermeneutika (értelmezés) jelentősége. A reformáció új lendületet ad annak. Ez után indul meg a hermeneutika leválása a teológiáról.

Maga a hermeneutika utalhat egy módszernek, egy reflexiónak, vagy a filozófiának egy bizonyos típusára. Most a filozófia széles skálájának egy sajátos irányzatára gondolunk, amely igen sok részletkérdés kidolgozásával teológiai, esztétikai, irodalomelméleti kutatásokban kínál alkalmazási lehetőségeket. (Egyébként a nyugati hagyományú világban két filozófiáról beszélnek a legtöbbet: a hermeneutikai és az analitikus filozófiáról, mely filozófiai áramlatok között konvergencia tapasztalható.)

„A filozófiai hermeneutika (a lét és az ismeretfilozófiát egyaránt magába foglalja) egy lehetséges kivezetés a modernitás szellemiségének dualista paradigmájából, a szubjektum-objektum viszony elidegenítő elgondolási sémáiból.” A megértés nem csupán módszertani stb. megismerés, hanem egy értelem-teli világnak a másokkal való együttműködésem folyamatában való feltárulkozása. Nem akar megszüntetni semmit, sőt minden tudományos módszert felhasznál, csupán érvényteleníti a tudományos módszertudat egyoldalú dominanciáját. Reflexiója a bennünk lévő juttatja érvényre, rehabilitálja a gondolkodás számára az emberi élet- és világtapasztalatot, így saját világunkhoz, önmagunkhoz és másokhoz is közelebb visz. Egy tudományos tudáson kívüli is mozgósít, amely átfogó, kiterjedt és egyetemesen emberi. Szemléletében helyreállítódik a teoretikus és a gyakorlati tudás egysége.

Rajta keresztül látva a nyelv (itt mutatkozik meg a reflektált létezés) nem tekinthető „csupán egy jelrendszernek, egy mesterséges-konvencionális képződménynek, hanem inkább olyasminek, ami minden alapvető emberi megnyilvánulás feltételéül szolgál, és amelyben átfogó világtapasztalattá szerveződnek az egyes emberi tapasztalatok. Ezért az általa közvetített tudás elsődleges bármely teoretikus konstrukcióval szemben.”

A mai értelemben vett hermeneutika tulajdonképpen megteremtője Schleiermacher volt, a filozófiai és kritikai hajlamú teológus. Számára a beleélés és belehelyezkedés a fontos. Az ő nyomán Dilthey majd követői (Bollnow, Spranger stb.) indítják el a modern filozófia hermeneutikai fordulatát.

Erre alapozza Heidegger az „ittlét hermeneutikáját”. Az időt a lét horizontjain értelmező heideggeri ontológia (lételmélet) nyomán felszámolódik a kontemplatív megértés dogmája. Az irodalom értelmezője már nem tud az időbeliségen kívül helyezkedve szembesülni az időben mozdulatlanul ott álló tárgyával. Heidegger azt mondja, hogy az értelmezés a dolgot nemcsak kiveszi a szövegből, hanem észrevétlenül valami sajátot is hozzáad. Ezek szerint: „Az igazi magyarázat ugyan sosem érti jobban a szöveget, mint ahogyan azt szerzője értette, de bizonyosan másképp. Csak ennek a másnak olyannak kell lennie, hogy

ugyanarra vonatkozzék, amiről a magyarázó szöveg gondolkodik.”

Rudolf Bultmannal most nem foglalkozva érkezünk Hans Georg Gadamer munkásságáig. Gadamer Heideggerre hivatkozva és Schleiermacherhez visszanyúlva írja meg főművében saját elméletét. „A jelen horizontja tehát egyáltalán nem alakul ki a múlt nélkül. Magában véve ugyanúgy nem létezik, mint a történelmi horizontok, melyekre szert kellene tennünk. A megértés inkább mindig az ilyen állítólag magukban véve létező horizontok összeolvadása. Az ilyen összeolvadás erejét főleg a régebbi korokból ismerjük, s abból a naiv hozzáállásból, ahogyan önmagukhoz és eredetükhöz viszonyulnak. A hagyomány uralkodásában állandóan ilyen összeolvadás megy végbe. Mert ott az új és a régi egyre-másra eleven érvényességgé olvad össze, egyáltalán anélkül, hogy az egyik és a másik kifejezetten elkülönülne egymástól.” „A vallási szent szöveget sem pusztán történelmi dokumentumként kell felfogni, hanem úgy kell megérteni, hogy kifejthesse üdvözítő hatását.”

Gadamer, Paul Ricoeur és Jauss a tőlünk távolin keresztül való önmegértésben látja a hermeneutika értelmét és feladatát.

Hans Robert Jauss tanítómesterét, Gadamert, folyamatosan meghatározó elődjeként ismeri el. Azonban elveti a hagyomány kanonikus eszméjéért, való ragaszkodásáért. Figyelmét a kánonformálás dinamikus és dialektikus folyamatára irányítja. A magyarországi olvasóközönség előtt Jauss recepcióesztétikája – a 90-es évekkel kezdődően – egyre ismertebbé vált. Szoros kapcsolatban állt a 60-as éveket követő posztmodern jellegzetességeket mutató irodalom bizonyos tendenciáival is. Tulajdonképpen egyfajta hidat képez a modern (modernitás kora) és a posztmodern (késő modernitás) között. Erre vonatkozóan olvashatjuk műve végén Paul de Mannal való párbeszédét.

Nagy és gyors léptekkel haladva érkezünk a jelenkori gondolkodástörténeti szituációhoz, melyet a posztmodern korának tekintenek a szellemtudományok. A posztmodernről származó leírások azt az episztémét (ismeretelmélet) változásainak nézőpontjából vizsgálják. „A legfontosabb végkövetkeztetés egyértelműen abban áll, hogy a postmodernizmus legtöbb és csaknem minden újabb elmé-

letében az ontológiai bizonytalanság kérdése nyer abszolút centrális helyi értéket.”

Az egzisztencializmus (hatvanas évek) és a strukturalizmus (A hatvanas évek második felében jelenik meg, a kiszámíthatóságra, megragadható nyelvi struktúrákra, nyelvészetének fogalmi szigorúságára apellál, a nyelv fontos kutatási terület, mindenféle nem nyelvi intézmény modellje. Úgy gondolja, hogy a gondolkodás, a logika fonálát követve lehet bejutni a lét legrejtettebb mélységeibe. Nyomán születik meg a nyelvészet legtalálékonyabb strukturalista kiterjesztése: a poétika. Ez nem más, mint az irodalmi mű nyelvi struktúrájának tanulmányozása.) után a **dekonstrukció (poststrukturalizmus)** jelenti az „új”-at a szellemtudományok irányzataiban és árnyalataiban.

Paul Ricoeur két típusú hermeneutika között tesz különbséget. Az egyik a pozitív hermeneutika, mely szerint van „igazi” jelentés, az hittel, a „második naivitással” megragadható. A másik, a „gyanú hermeneutikája”, a „negatív hermeneutika”, mely a hamisságokat akarja leleplezni. Ide tartozik a triumvirátus: Marx, Nietzsche, Freud, de ugyanúgy Jacques Derrida is, a dekonstrukció atyja, legjelentősebb képviselője.

A dekonstrukció egy sajátos filozófia, olvasási mód. A szöveg önmagával szemben támasztott igényét ássa alá, azt, hogy megfelelő alapokkal bír. Nem szisztematikus tudásra épít, a gondolati struktúrák alól kihúzza a szőnyeget, a kártyavár összeomlása után játszani kezd a kártyával. A jelentés nem „megfogható”, „behatárolható”. Olvasatában szétszóródik, szétterjedve eloszlik. Az igazság nem a tökéletesség pompájában, a gondolati rendszer középpontjában van, hanem a széttöredezettségben, a periférián, mint például a retorikában.

A dekonstrukció azonban nem destrukció: a szöveggel való kreatív játék után egyfajta új látásmódot ígér. Sőt, amikor már kilátástalan a helyzet, amikor a logika felmondja a szolgálatot, akkor hatol a legmélyebben a nyelv valódi természetébe.

Míg Derrida filozófiai szempontból közelíti meg a kérdést, **Paul de Man** mint az amerikai dekonstrukció másik nagy képviselője, az irodalomkritikus szemével látja a kérdéseket. Jelen tanulmányom tulajdonképpen mondanivalója az ő írásaira épül.

A retorika rövid történeti áttekintése

A retorika kritikája, mibenléte az i. e. 4 századtól napjainkig igen nagy változásokon ment át. A retorikával kapcsolatos első tudományosnak mondható munkát Arisztotelész írja (Platón vázolja fel körvonalait. Érdekesképpen itt meg kell említenünk azt, hogy számára a retorika a szellem számára elgondolható legbonyolultabb dialektikus spekulációk alapjává válik. Egy ilyesfajta spekuláció későbbi munkákban nem jelenik meg. Nietzsche Platónra hivatkozik, mint elődjére). Szerinte a retorika lényege az érdektelen dialektikából merített logika és az objektív igazságkeresés. Rendszerét tovább gazdagítja Cicero. A klasszikus retorika – Quintilianus (Kr. u. 35–100) korában éri el fejlődési csúcst – a szónoklástan mesteriségét tanította, a beszéd megkomponálását és előadásmódját tartotta szem előtt. Egy hanyatlási periódus után a kereszténység állítja szolgálatába azt, nem kívánva az érdektelen retorikából. A reformáció korában kiemelten fontos szerepet kap. A prédikációirodalomban ma is többé-kevésbé „hagyományos” felépítéssel él tovább.

John Locke (1632–1704) már tudományelméleti alapon foglalkozik a retorikával. Értekezés az emberi értelemről című művében részletesen elmélkedik arról. Negatív oldalról közelíti meg a retorikát, a nyelv csábító és félrevezető erejére apellál a meggyőzés terén. A nyelv absztrakt voltát világítja meg, s bár nem tudatosan, a trópusok elméletét készíti elő. Gondolataiból indul ki Paul de Man is.

A 18. századi „új brit retorika” új, másfajta változást hoz a retorikaelméletben. Pszichológiai természetű. Grammatikai és logikai kiindulópont helyett ismeretelméleti választott, a befogadó érzelmi és lelkivilágát elemzi.

Míg Európában a retorikát kissé háttérbe szorítják a belőle kisarjadt tudományok, a 19. sz. végén Amerikában lesz annak nagy keresete. Az 1930-as évektől napjainkig sok helyen rendkívül sokrétű retorikai kutatások folynak. És nemcsak az élő beszéd kapcsán. Ahogy az olvasás is gondolkodás, úgy az írás is beszéd, tehát a retorika meglátásai az írásra is érvényesek.

Amos Wilder (Thornton Wilder testvére) 1964-ben írt könyvében (Őskeresztény retorika: Az evangélium nyelve) rámutat arra, „hogy a Biblia nyelvi, irodalmi természetének, törvényszerűségeinek elismerésével és kimutatásával újabb, eddig talán visszaszorított teológiai tör-

vényszerűségekre figyelhetünk fel. Wilder nemcsak azt nézte, hogy az egyes bibliai szerzők mit mondtak, hanem elsősorban azt, hogy amit mondtak, hogyan mondták.” A nyelv, a stílus, a bibliai retorika felismerésében egy sajátos nyelvesemény (Gadamer) megvalósulását látja, ami olvasás közben megtörténik, és ez nem más, mint a „végső dolgok célbavétele”.

George A. Kennedy 1984-ben megjelent szakmunkájában a retorikai szándékot, annak a hallgatóságig való eljutását elemezte. Retorikai beszédformákat azonosított, szövegek retorikai elemzését végezte.

A retorikai szöveg elemeinek, beszédformáinak, úgynevezett trópusainak (metafora, szimbólum stb.), az irodalom kezdetben 30–40 alakzatot különböztet meg, ma már több mint 200 trópusról beszélünk) elemzésével, szerepével, már Arisztotelész is foglalkozik (Retorika). Thomas Hobbes (1588–1678) Logika, retorika, szofisztika című művében külön fejezetet szentel ennek.

Heidegger és Gadamer hatása alatt álló Northrop Frye három nagy hatású könyvében ír a retorikáról, elemzi a Bibliával kapcsolatos retorikai alakzatokat.

Bár a „pozitív” hermeneutika foglalkozik a retorikával, annak alakzataival, az alakzatok hatásával stb., az igazán fontos a „negatív” hermeneutika művelői, adott esetben Paul de Man számára válik. Nietzsche az előkészítő, róla a későbbiekben többet szólnunk.

Paul de Man nem fogadja el azt a tézist, miszerint a nyelv megbízható közvetítő. A nyelvben lévő rendezetlenséget a benne, azaz természetében lévő retoricitásban látja.

Szoros olvasattal, tehát aprólékos figyelemmel olvassa a szöveget, arra figyel, ami ellenáll a megértésnek. Egyedi eseteket véve bonyolult megközelítésekkel próbálja felfedni a retoricitás belső dinamikáját és szerkezetét, ennek a folyamatnak nehezen fellelhető, mégis jelenlévő merevedéseit.

Elsősorban a trópusok megbontó hatására figyel, ismétlésre épülő mechanizmusokat fedez fel, meghatározza az ironia szerepét.

A hagyományos retorikával ellentétben, ezen újabb retorika ismeretelméletével néhány elszigetelt kísérlet kivételével (Nietzsche) nem sokan foglalkoztak. Ezért hiányzik egy tudományos alapú kidolgozott rendszer. Erre újabb Foucault, Derrida stb. mellett Paul de Man vállalkozott.

Máté Ernő

(A felhasznált irodalom jegyzéke a II. rész után.)